

ניסים מזרחי, יוסי יונה ויריב פנינגר (עורכים). **פרקטיקה של הבדל בשדה החינוך בישראל: מבט מלמטה**. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד. 2013. 320 עמודים

ג'וליה רסניק*

פרקטיקות של הבדל בשדה החינוך בישראל: מבט מלמטה הוא אסופת מאמרים חשובה המביא לידיעתם של אנשי חינוך וחוקרי חינוך התפתחויות אחרונות בשדה החינוך ממבט סוציולוגי-אנתרופולוגי. המאמרים באסופה מתמקדים בשתי קבוצות מופלות היסטורית במערכת החינוך בישראל: ערבים ומזרחים. שלושה מאמרים עוסקים בקבוצה הראשונה ושמונה מאמרים בשנייה. הנושא שעובר כחוט השני בחלק גדול מהמאמרים הוא המתח הקיים בבתי הספר ובקרב השחקנים המעורבים בין הגישה המריטוקרטית ובין ההתייחסות למוצא לאומי או אתני; דהיינו, בין ההתמקדות בנושאים של בחירה, הישגיות ומצוינות המעוגנים בשיח ניאו-ליברלי ובין הצורך לחנך לערכים ולגיבוש תודעה אתנית או לאומית. כפי שעולה מהאסופה, לפי שעה ידו של השיח הניאו-ליברלי היא על העליונה, והוא התורם למיסוכן או להכחשתן הגוברת של הזהויות החברתיות בעולם הבית-ספרי.

מבחינה מתודולוגית, מצוין במבוא כי "אסופה זו מבקשת להפגיש בין גישות ומסורות מחקריות שונות בחקר האי-שוויון: בין מבט ברמת המקרו לבין מבט ברמת המיקרו, בין חקירה 'מלמעלה למטה' לבין חקירה 'מלמטה למעלה', ובין מתודולוגיות 'כמותניות' למתודולוגיות 'איכותניות'" (עמ' 9). הספר אכן מציג מחקרים כמותניים בשער הראשון לצד מחקרים איכותניים בשער השני ובשלישי. עם זאת, מאמר אחד בלבד משלב בין שיטה כמותנית לאיכותנית, ואליו אתיחס בהמשך. המפגש של מבט מלמעלה למטה ומלמטה למעלה מתקיים בעיקר בין דפי האסופה, אך לא במאמרים עצמם.

השער הראשון בספר, "מגמות מבניות ושינויים מערכתיים בשדה החינוך", עוסק במבט מלמעלה למטה. הוא כולל שני מאמרים העוסקים בהתפתחויות במדיניות החינוך בישראל. המאמר של יוסי יונה ויוסי דהאן, "מערכת החינוך של ישראל: שוויון הזדמנויות - מבניין אומה לניאו-ליברליזם", בוחן את מדיניות החינוך מקום המדינה ועד לדוח ועדת דוברת. מאמרו של ח'אלד אבו-עסבה עוסק ב"[ה]פערים בתשומות והשלכתם על התפוקות של מערכת החינוך הערבית בישראל". המאמר השלישי בשער זה, מאמרם של ינון כהן, יצחק הברפלד וטלי קריסטל "מזרחים, אשכנזים ומעורבים - פערי השכלה בקרב יהודים ילידי ישראל", הוא מחקר כמותני המראה כי "הפערים האתניים בהשכלה בקרב בני הדור השלישי בישראל גדולים כמו הפערים בקרב בני הדור השני" (עמ' 51). זוהי הוכחה ברורה לכך שהשד העדתי אינו המצאה של התקשורת אלא תופעה שמסרבת להיעלם מהנוף החברתי הישראלי. מלבד נתונים אלה, המאמר מציג חידוש בולט המשלים את התמונה של מידת האינטגרציה האתנית בישראל: המחברים הצליחו להניח ידם על קובץ נתונים המאפשר להם להכניס למשוואה גם את קבוצת הילדים למשפחות מעורבות (אשכנזים ומזרחים). הם מראים כי לאורך השנים המגמה בקרב המעורבים נוטה להידמות לזו שבקרב האשכנזים, כלומר

* בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים

שיעורם הולך ומשתפר בדור השלישי לעומת הדור השני.

בשער השני, "בין זהות למעמד", ארבעה מאמרים המתייחסים כולם לקבוצת המזרחים. בולט במיוחד מאמרם של יהודה גודמן ונסים מזרחי, "זיכרון לאומי והסללה אזרחית: הבדלים אתניים-מעמדיים בתהליכי זיכרון בבתי ספר תיכוניים בישראל". זהו מאמר מרתק וחדשני מבחינה תיאורטית המצביע על העברה דיפרנציאלית של הזיכרון הלאומי, כלומר, כיצד מעוצב הזיכרון הלאומי סביב ימי הזיכרון באופנים שונים בקרב קבוצות אתניות שונות. אם סברנו עד כה שימי הזיכרון הם המכנה המשותף שסביבו מתאחדים כל האזרחים היהודים, המחקר של גודמן ומזרחי מגלה לנו כי הזיכרון הקיבוצי של יום השואה ושל יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל מעוצב באופנים שונים אצל מזרחים ואצל אשכנזים. מאמר נוסף בשער זה, "הם 'פריקים' ואנחנו 'ערסים': שלילתם של אתניות ומעמד בתפיסת תהליכי ההסללה בבתי ספר בישראל", מאת מזרחי, גודמן ופנינגר, הוא ניסיון יוצא דופן לשלב בין מחקר מבוסס סטטיסטית ובין מחקר איכותני על בסיס ראיונות פרטניים. השאלון בוחן את המתאם בין המוצא האתני והרקע החברתי-כלכלי של התלמידים ובין מסלולי הלימוד שבהם הם לומדים. כצפוי, הממצאים מצביעים על כך שסיכוייהם של התלמידים ממוצא אשכנזי להשתלב במסלולים היוקרתיים גבוהים באופן מובהק מאלה של התלמידים ממוצא מזרחי. החידוש של המחקר הוא בחלקו האיכותני, המבוסס על ראיונות ובודק כיצד השחקנים השונים, ובעיקר התלמידים, מפרשים את מיקומם היחסי במבנה ההזדמנויות הבית-ספרי. מן השאלונים והראיונות עולה כי מורים ותלמידים דוחים מכול וכול את הקטגוריות של מעמד ושל מוצא, וההסבר העיקרי שהם מספקים לתהליכי מיון והצבה במסלולי הלימוד בבית הספר הוא ההסבר המריטוקרטי-אינדיבידואליסטי, דהיינו יכולת קוגניטיבית, הישגים אקדמיים והתנהגות. עם זאת, התלמידים ערים להבדלים החברתיים ולקשר שלהם למסלולי הלימוד השונים, אולם הם מבטאים הבדלים אלה בקטגוריות הקרובות לעולמם החווייתי היומיומי - הקטגוריות "פריקים" ו"ערסים". את ההשתייכות לקטגוריות אלו הם תופסים כבחירה של סגנון חיים ולא כתוצאה של זהות או מעמד. "כך [יכולים] התלמידים לפתח תחושות של שייכות והזדהות קבוצתית אגב שימור התחושה כי יש בידם חופש בחירה ומרחב תמרון" (עמ' 101).

בשער השלישי, "פרקטיקות של הבדל: מקרי בוחן", שני מאמרים עוסקים בהתפתחויות בחינוך הערבי לאור השיח הניאו-ליברלי הדומיננטי במערכת החינוך בישראל. מאמרה של הללי פינסון, "שיח ניאו-ליברלי ופרקטיקות של ריבוד בבית ספר ערבי: שליטה או העצמה?", מתאר כיצד בית ספר בכפר ערבי מאמץ גישה מריטוקרטית נוקשה במטרה להעלות את יוקרתו. הדגשים על מצוינות ועל הכנת האזרח לעתיד כלכלי גלובלי הופכים למטרה מרכזית של בית הספר, תופעה שמצביעה על "העוצמה הממשמעת של השיח הניאו-ליברלי" (עמ' 223). בבית הספר נהוגה הפרדת תלמידים על בסיס יכולות והישגים, והיא מלווה בהזנחה של החינוך לערכים ולאינטגרציה חברתית. לעומת מקרה זה, בבית הספר ביפו המתואר במאמרם של גל לוי ומחמד מסאלחה "יאפא היא: בחירה, זהות ומקום בבית הספר הערבי הדמוקרטי יאפא", נאבק ועד ההורים לשמר את הזהות הערבית והיפואית של הילדים ולצד זאת מחפש אחר חינוך המציב את הילד במרכז. המאמר מדגיש כי "נוכחותו של הקונפליקט היהודי-ערבי אינה מבטלת את פועלם של ההורים כסוכנים חברתיים" (עמ' 254). ואכן, הפיכת ההורים הפלסטינים לסוכנים מתאפשרת הודות לשיח הניאו-ליברלי ההגמוני, שאחד מנושאי המרכזיים הוא נושא בחירת ההורים. שני המאמרים הנוספים בשער זה עוסקים אף הם במתח שבין התמקדות בהישגים ובין הדגשת הזהות, במקרה זה הזהות המזרחית. המאמרים נשענים על ממצאים של עבודות דוקטור המבוססות על עבודות אתנוגרפיות מקיפות.

ביקורת ספרים

מאמרו של יוספה טביב-כליף ועדנה לומסקי-פדר, "גבולות אתניים: בין נוכחות לנפקדות בזירת בית הספר - ניתוח המקרה של בית ספר גבעת גונן בירושלים", מצביע על האופן שבו בית ספר בעל אידיאולוגיה שוויונית ואינטגרטיבית ברוח תנועת העבודה מנסה להכחיש את השיח האתני המזרחי, שלא פעם קוראים עליו תיגר תלמידים מזרחים ואשכנזים כאחד. המאמר מיטיב לתאר את המאבקים בין זהויות ולעקוב אחר עבודת הגבולות המתרחשת בבית הספר. בכך הוא חושף את מגוון הזהויות המכוננות בבית ספר שבו מתקיימים מפגשים בין-אתניים בין אשכנזים ומזרחים. המאמר החותם את האסופה, מאמרה של דליה יפה מרקוביץ' "על פדגוגיה ביקורתית והישגיות: סיפורו של בית ספר ציבורי מוחלש אחד", מספר את סיפור הקמתו של בית הספר קדמה ואת הדיונים הסוערים סביב אימוצה של פדגוגיה ביקורתית לעומת חשיבותה של ההצלחה בבחינות הבגרות.

אף שרמת המאמרים באסופה אינה אחידה, רוב המחברים מציינים ממצאים מרתקים המלמדים על ההתפתחויות האחרונות בשדה החינוך בישראל.